

SOCIALISMEN OCH FRIHETSBEGREPPET.

Av direktören fil. d.:r HARALD NORDENSON, Stockholm

I en demokratisk tid som vår måste propagandan få en utomordentlig betydelse icke minst i det politiska livet. Slagordet, den förenklade parollen, kommer nödvändigtvis att spela en mycket stor roll. Men detta gör det ock nödvändigt för oss att understundom verkställa en liten granskning av dessa slagord, undersöka vad vi inlägga i dem och se till att vi icke till äventyrs bruka dem i en förändrad betydelse eller i varje fall i annan betydelse än våra motståndare. Måhända kan en sådan granskning understundom ge vid handen, att våra meningsskiljaktigheter i väsentlig grad bero på att vi med samma ord tala om skilda ting.

Nu är jag väi medveten, att sådana analyser äro föga populära. Ett urskiljande av distinktioner och ett preciserande av begrepp betraktas närmast som intellektuellt finsnickeri. Om jag det oaktat vågat ta upp ett dylikt mera begreppsmässigt resonemang, beror det på att diskussionen alltmer kommit att beröra frågan om socialismens relation till friheten och att därvid från skilda läger frihetsbegreppet skjutits i förgrunden.

När jag gått att närmare granska vissa av de synpunkter, som i detta sammanhang framförts från socialdemokratiskt håll, har jag valt att i främsta rummet hålla mig till uttalanden, som gjorts av de socialdemokratiska idéernas främste målsman i vårt land, finansminister Wigforss. Han kan bl. a. betraktas som spiritus rector för Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.

Den politiska debatten hos oss har, särskilt då det gällt efterkrigsförhållandena, kommit att röra sig om huvudsakligen tre problem — trygghet, välstånd, frihet.

Trygghetsproblemet har därvid särskilt skjutits i förgrunden. Det har ock givit upphov till den paroll, som runt om i världen kommit att dominera diskussionen om efterkrigsförhållandena: »Full sysselsättning» eller som den numer oftast formu-

leras »Hög och jämn sysselsättning». Man vill framför allt skapa trygghet för den enskilde mot arbetslösheten med alla dess fruktansvärda konsekvenser.

Men vid realiserandet av detta trygghetskrav kommer man mycket snart in på dess samband med välståndet och friheten, och från icke socialistiskt håll har under debatten kraftigt gjorts gällande, att den fulla sysselsättningens stränga genomförande kan komma att gå ut över individens frihet. Detta har givit herr Wigforss anledning att i olika sammanhang beröra sambandet mellan trygghetskravet och frihetskravet.

Han hävdar därvid, att trygghetskravet är en del av frihetskravet. »I varje föreställning av frihet ingår något mått av trygghet.» »En större trygghet ger den enskilde en känsla av frihet.» När man från arbetarnas sida kräver större trygghet, så är detta, menar herr Wigforss, ett krav på frihet. Trygghetskravet är ett frihetskrav. Han tillspetsar saken med en fråga:

»Är det möjligt att man på borgerligt håll verkligen vägrar att se de frihetsproblem, som det moderna näringslivet skapar för den stora massan av medborgare, som känna sig hjälplöst underkastade marknadens växlingar?»

Ja, med den formulering denna fråga fått är mitt svar fullkomligt klart. Jag vägrar att här se ett frihetsproblem och det av följande skäl.

Den frihet, som herr Wigforss här talar om och som han menar skapas genom trygghet, det är frihet från oro, frihet från ängslan och bekymmer för en oviss framtid. Men frihet från oro det är inget annat än känsla av trygghet. Vad som skapar denna trygghetskänsla är icke någon form av frihet utan helt enkelt trygghet. Det frihetskrav, som herr Wigforss menar sig finna hos stora mängder människor och som han betecknar som oavvisligt, det är sålunda inget annat än ett trygghetskrav. Låt oss för ro skull sätta in ordet trygghet i stället för frihet i herr Wigforss fråga. Den lyder då: »Är det verkligen möjligt att man på borgerligt håll vägrar att se de *trygghetsproblem*, som det moderna näringslivet skapar för den stora massan medborgare, som känna sig hjälplöst underkastade marknadens växlingar?» Nu är frågan korrekt uttryckt, och då blir svaret ett annat. Från borgerligt håll vägrar man *icke* att se detta problem. Tvärtom. Vi inse till fullo dess vikt och betydelse. Det är grunden till att vi äro beredda att medverka till att åstadkomma en jämnare sysselsättning.

Nu kan man ju säga, att frihet och trygghet i alla fall äro önskemål, som det gäller att samtidigt realisera, och att de kanske icke förskjuta varandra, utan måhända hjälper det ena fram det andra. Men hur är det med den saken? Jag vill göra gällande, att det är så långt ifrån att trygghet skapar frihet, att man tvärtom kan fälla det motsatta omdömet. *Trygghet köpes så gott som alltid på bekostnad av frihet.* Jag avser då med frihet rörelse- och handlingsfrihet för individer och samfälligheter på såväl det andliga som det ekonomiska området.

Vill jag undvika faror och risker här i livet, så måste jag underkasta mig en begränsning av min rörelse- och handlingsfrihet i det ena eller andra avseendet. När jag vill skydda mina barn för risker av det ena eller andra slaget, så förbjuder jag dem att göra vissa saker. Jag beskär dem deras frihet.

Ett belysande exempel utgör försäkringsrörelsen, som innebär ekonomisk trygghet satt i system. Vid en livförsäkring måste såväl försäkringstagaren som försäkringsgivaren underkasta sig väsentliga inskränkningar i sin handlingsfrihet. Som försäkringstagare måste jag ta på mig en, ofta mycket betungande, inskränkning i min ekonomiska rörelsefrihet genom att avstå en del av min inkomst till premier. Jag får ej deltaga i uppror, ej resa till hälsofarliga trakter etc. Försäkringsgivaren å sin sida får inte placera sina medel annat än i guldkantade papper. Något så riskfyllt som aktier får ej komma i fråga. Med hänsyn till trygghetskravet är handlingsfriheten för bägge parter sålunda starkt begränsad.

Vi kunna se exempel på detta motsatsförhållande också på det politiska området. När krav rests på att beröva vissa grupper i samhället politisk rörelsefrihet, så har det skett under förebärande att statens säkerhet kräver det. Samma gäller tryckfriheten. När inskränkningar gjorts i denna, har det skett för att eliminera risker för komplikationer med främmande makter. Den trygghet, man här ansett nödigt att skapa, har sannerligen inte skapat frihet. Alldeles särskilt skarpt träder motsättningen fram, om vi tänka oss två fångar, som mötas på in- och utgående ur ett fängelse. Den ene går från trygghet till frihet, den andre från frihet till trygghet. Här stå frihet och trygghet i den skarpast tänkbara motsats till varandra.

Det verkliga förhållandet är, att all trygghet medför en inskränkning av frihet. Nu äro nog både herr Wigforss och vi, hans motståndare, ense om att vi helst vilja ha både trygghet och fri-

het. Men då är det också uppenbart, att vi måste se mycket olika på hur de båda skola realiseras. För herr Wigforss blir problemet enkelt, ty varje realiserande av ett trygghetskrav innebär för honom ett realiserande av frihet. Jag menar, att eftersom all trygghet kräver uppoffring av frihet, stå vi inför ett mycket svårt och ömtåligt avvägningssproblem. Ett alltför långt drivet trygghetskrav kan komma att gå ut över fundamentala och omistliga frihetsvärden. Det är därför man från borgerligt håll vill gå fram med viss försiktighet då det gäller att realisera trygghetskravet.

Det egendomliga är att herr Wigforss vid ett tillfälle är inne på min tankegång, då han säger: »Det är säkert, att vissa former av ekonomisk valfrihet, av möjlighet att följa personliga tycken äro de flesta människor villiga att offra, om det är priset, som måste betalas för en rikligare och tryggare bärning.» Men sedan fortsätter han: »Men det är ting, som så vitt möjligt böra hållas vid sidan om den diskussion, som avsiktligt begränsas till frihet.» Det är tvärtom så att denna motsatsrelation är ytterst betydelsefull för frihetsproblemets klarläggande.

Men herr Wigforss inlägger ytterligare en annan innebörd i sitt frihetsbegrepp. Han säger på ett ställe: »Strävan efter frihet är strävan efter makt att öva inflytande på andra eller motsätta sig andras inflytande.» Och vidare: »I varje föreställning om frihet ingår något mått av inflytande.»

Det är klart att frihet och makt kunna stå i viss relation till varandra, men denna relation betyder ingalunda att de täcka varandra. Det kan också innebära ett klart motsatsförhållande. Makt hos den ene kan betyda inskränkning i den andres frihet. Men förhandenvaro av frihet för en individ behöver ingalunda innebära en makt över andra. Det finnes många arter av frihet, och kanske höra de värdefullaste dit, såsom tanke- och yttrandefrihet, rätt att välja yrke och boplatz, att fritt utöva konsumtionsval etc., som icke kunna sägas innebära något egentligt inflytande eller någon makt över andra.

Men för herr Wigforss har här plötsligt rest sig ett nytt frihetsproblem, och även denna gång ger han det formen av en fråga till borgerligheten:

»Och det är den fråga jag fortfarande envisas med att ställa, om man på borgerligt håll erkänner tillvaron av det frihetsproblem, som har sin grund i breda folklagers brist på inflytande över sitt eget arbete och sin egen ekonomi och som socialdemo-

kraterna — med rätt eller orätt — söker lösa genom utvidgning av medborgarnas gemensamma makt över näringslivet.»

Eftersom herr Wigforss envisas att ställa frågan, förmodar jag, att han inte fått något svar, och då vill jag gärna stå till tjänst. Mitt svar är ett blankt nej. Jag vägrar att här erkänna förhandenvaron av ett frihetsproblem. Här föreligger ett maktproblem. Låt oss göra samma experiment med denna fråga, och denna gång ersätta ordet frihetsproblem med ordet maktproblem. Då lyder frågan:

»Erkänner man på borgerligt håll tillvaron av det *maktproblem*, som har sin grund i breda folklagers brist på inflytande över sitt eget arbete och sin egen ekonomi och som socialdemokraterna söker lösa genom utvidgning av medborgarnas gemensamma makt över näringslivet?»

Nu har frågan fått en sammanhängande mening, och nu kan man gott erkänna, att här finnes ett problem, nämligen ett problem om maktfördelning. Någon särskild klarhet utmärker inte frågan ens i denna form, ty man kan med skäl fråga sig, vad som menas med de breda folklagens »brist på inflytande över sitt eget arbete och sin egen ekonomi». Menar man löner och arbetsvillkor, så sakna arbetarna ingalunda inflytande. Tvärtom ha de på grund av sina starka organisationer ett betydande medinflytande. Menar man inflytande och makt över företagets ledning, vilket väl närmast avses, så uppstår frågan om i vilken utsträckning det problemet löses genom medborgarnas gemensamma inflytande. När företaget övergått i statens händer, bör det gemensamma inflytandet vara det största möjliga. Men ha exempelvis arbetarna vid Tobaksmonopolet så särskilt mycket mer att säga till om över sitt företags ledning än arbetarna vid ett stort privat företag? Man kan möjligen tala om något större trygghet i form av mindre risk för arbetslöshet, därför att tobak är en vara, som människor alltid vilja ha. Men makten över företaget, den ligger inte hos dem, den ligger ju hos herr Wigforss.

Men om denna s. k. frihet i själva verket gäller makt och inflytande och dessa innebära en inskränkning i andras frihet, så gäller det även här att framgå med viss försiktighet, ty ett tillfredsställande av detta s. k. »frihetsbegär» betyder icke ett realiserande av frihet utan ett beskärande av frihet för andra.

När herr Wigforss gör gällande, att det pyr ett »frihetsbegär» hos den anställde med trängtan till ökad makt över företagets ledning, så är jag inte säker att detta i allmänhet kommer inifrån.

Det kan också komma utifrån, från dem, som finna det angeläget, att detta »frihetsbegär» finnes som ett spöke, som man då och då tar fram ur skåpet för att skrämma med. Däremot tvivlar jag ingalunda på att detta »frihetsbegär» är i hög grad reellt för herr Wigforss själv. Jag är livligt övertygad om att han fylls av ett okuvligt begär att utsträcka den »frihet», som beskärts Tobaksmonopolet, till att omfatta även hela det övriga svenska näringslivet.

Herr Wigforss har emellertid framfört ytterligare ett frihetsbegrepp. Han framhåller, att om en person befinner sig i ledande ställning i ett företag eller har egna resurser, så har han en »frihet» till handling och företagsamhet, som icke tillkommer exempelvis en vanlig arbetare i ett företag. Här föreligger då, menar herr Wigforss, en olikhet i fråga om frihet människor emellan, som måste skapa ett »frihetsbegär» hos de i detta avseende sämre ställda.

Vad som emellertid här åsyftas med »frihet» är resurser och betingelser för att utföra en viss handling eller vidtaga en åtgärd. Men det är uppenbart, att ökade materiella resurser skapa ökade möjligheter till företagsamhet och ekonomisk aktivitet. En sådan ökning av resurser är emellertid inget annat än ett ökat välstånd. »Frihetsbegäret» är sålunda i detta fall inget annat än en trängtan till ökat välstånd.

Men betingelser för att genomföra en åtgärd eller igångsätta en verksamhet utgöras icke alltid av materiella resurser. I länder med större ekonomisk rörelsefrihet än som är förhanden i vårt land, exempelvis England och U. S. A., är det ingalunda ovanligt, att en man, som kan ett yrke och visat sin personliga pålitlighet, kan få en blankokredit på mycket stora belopp och på detta starta en affär. Han har då enligt herr Wigforss en »frihet», som icke tillkommer en annan. Men denna frihet är ju inget annat än förutsättningen och möjligheten att realisera en viss uppgift. I detta fall utgöres förutsättningen eller »friheten» av kunskaper och personlig soliditet, i ett annat fall kan den utgöras av vissa färdigheter, god hälsa m. m.

Det är sålunda uppenbart, att herr Wigforss i olika sammanhang laborerar med en hel rad olika frihetsbegrepp. Med frihet betecknar han ena gången — i gängse mening — individens handlings- och rörelsefrihet i andligt och ekonomiskt avseende. Andra gånger får ordet täcka sådana begrepp som trygghet, makt, välstånd, kunskaper, färdigheter. Det är uppenbart att man med

ett så mångskiftande frihetsbegrepp alltid kan dubba sig till kämpe för »frihet». Det stora problemet att realisera de senare önskemålen utan att alltför mycket inskränka på den förstnämnda arten av frihet, det går herr Wigforss helt enkelt inte in på. Där problemet börjar på allvar slutar herr Wigforss' resonemang.

Det är emellertid nödvändigt för en fruktbarande diskussion att hålla alla dessa olika begrepp isär. En distinktion härvidlag är ingalunda enbart en akademisk spetsfundighet utan en betydelsefull praktisk realitet.

Jag vill på denna punkt gärna citera en författare, som varit inne just på detta problem. Han varnar för »att man i ett ögonblick av känslöbetnad reaktion ger upp förmågan att göra distinktioner mellan ting, som kan synas likna varandra men kanske bara har samma namn, att man suddar ut skillnader, som äro väsentliga, och faller tillbaka på en primitiv tro att samhällslivets och den mänskliga sammanlevnadens problem äro lösta bara man upprepar och vädjar till den mystiska kraften i ordet 'frihet'».

Det är mig ett speciellt nöje att till alla delar instämma i dessa ord, så mycket mer som de ha till författare en person, med vilken jag eljest sällan brukar kunna instämma. Orden äro herr Wigforss'.

Alla de många frihetskraven kunna emellertid föra till mycket betydelsefulla konsekvenser. För herr Wigforss har ett av de främsta »frihetsproblemen» blivit att tillse, att de anställda få ett ökat inflytande över det företag, där de äro anställda. Som jag framhållit, innebär detta en maktfråga. En ökning av de anställdas inflytande innebär en beskärning av ledningens. Vi stå här inför ett avvägningsproblem, men det berör icke endast två parter. Det finns även en tredje part, som har intresse av problemets lösning, som ej får alldeles glömmas bort och det är samhället, det allmänna. Samhället vill ha bästa möjliga produktivitet. Det är icke sagt, att det nås genom de anställdas ökade inflytande över ledningen.

Den moderne företagaren ser inte som sin uppgift att endast skapa största möjliga avkastning åt kapitalägaren. Han är representant för företaget som en levande enhet i samhällets ekonomi med skyldighet att sörja för företagets bestånd även i framtiden, och att hävda företagets intressen på lång sikt mot ögonblickets krav, dessa må sedan komma från de anställda i form av lönekrav eller från kapitalägarne i form av bättre avkastning. Före-

tagsledaren skall kunna hävda parollen »Företaget främst». Men för detta ändamål måste han äga en viss rörelsefrihet och en viss makt att fatta beslut. Han skall tillsammans med ledningen kunna fatta självständiga beslut om utveckling och nyskapande även i strid mot återhållande krafter som göra anspråk på att få behålla sina vanor oförändrade. Beskäres företagsledarens rörelsefrihet alltför mycket, kunna vi lätt glida in på vägar som leda till stagnation och efterblivenhet.

Det av herr Wigforss här uppställda »frihetsproblemet» är ett maktfördelningsproblem. Men det kan ej lösas genom att ransonera »friheten» (makten) så lika som möjligt mellan alla parter, utan det gäller att för envar skapa det mått av inflytande, som kräves för att han skall kunna så effektivt som möjligt fullfölja sin speciella uppgift i produktionslivet.

Problemet blir icke som herr Wigforss menar ett nivelleringsproblem utan ett differentierings- och avvägningsproblem.

Men frihetsproblemet har även en annan betydelsefull sida. I Arbetarrörelsens efterkrigsprogram pekas i flera sammanhang på det ekonomiska livets brister, dels i form av en alltför stor bundenhet av näringslivet (monopolism), dels på andra områden en alltför skarp konkurrens, som skulle vara ägnad att skapa överproduktion, överdimensionering och slöseri och därmed verka fördyrande. Både mot det ena och det andra av dessa förhållanden rekommenderas statligt ingripande i form av statlig insyn i företagen, fortlöpande kontroll och eventuellt företagsamhetens överförande i statlig regi.

Det genomgående i bedömningen av alla företeelser och tendenser av icke önskvärd art är, att de skola avhjälpas genom ingripande och övervakning av ena eller andra slaget. Här möter en bestämd skillnad mellan socialistisk och borgerlig uppfattning om samhällsproblemen och ytterst i förhållande till friheten. Båda parter äro lika energiska att proklamera sin uppskattning av friheten och sin vilja att bevara den, men skillnaden ligger i uppfattningen om dess värde som samhällsskapande och samhällsuppbyggande faktor. Hela socialismens uppfattning om hur samhällsutvecklingen måste dirigeras, kontrolleras och korrigeras är ett vittnesbörd om, att man där saknar *trou* på friheten.

Tror man på friheten, så tror man också på att man bäst befordrar samhällets och individens utveckling genom att i möjligaste mån bevara individens rörelsefrihet. Det innebär också, att man tror, att friheten är framåtskridandets livsluft, den bästa be-

tingelsen för de nyskapade krafterna och för en fortsatt utveckling.

Det är ofrånkomligt, att missbruk, felgrepp och misshushållning förekomma i ett samhälle, där frihet råder. Vi måste göra klart för oss, att en så dyrbar gåva, en så kostelig klenod som friheten har sitt pris och därtill ett mycket högt pris. Man får den icke gratis. Priset är i detta fall en viss tolerans mot de mindre gynnsamma resultat, som följa i dess spår. Det kommer alltid att finnas människor, som missbruka friheten, det kommer alltid att föreligga felgrepp, spill och slöseri. Vi måste skydda oss mot de alltför svåra missbruken, men skola vi ta bort *varje* missbruk och varje missförhållande, så blir följderna att vi också utplåna friheten. Bygga vi upp skrankor, förbud, kontrollanordningar av skilda slag, som förhindra varje ogynnsamt resultat, varje missbruk av frihet — det må gälla det ena eller andra området — så avskaffa vi ock friheten. Jag tror, att skillnaden mellan socialistisk och borgerlig åskådning i mycket hög grad ligger däri, att socialisterna icke vilja förstå att friheten måste köpas till ett sådant pris. Vi kunna icke ha ett »fulländat» samhälle och på samma gång ha frihet.

Jag skall tillåta mig att dröja något vid en erfarenhet, en lektion i frihetens betydelse, som jag fick av det nazistiska samhället, låt vara alldeles oavsiktligt. Jag besökte år 1936 München, och där voro då tvenne konstutställningar anordnade. I det nyuppförda »Haus der deutschen Kunst» fanns endast sådan konst, som godkännts av nazisterna, och i en annan lokal utställdes s. k. »entartete Kunst». När jag såg denna »deutsche Kunst», fick jag i första ögonblicket ett ganska gott intryck. Den andra utställningen gjorde ett ytterst motbjudande intryck. Den första reflexionen var, att det var väl, att sådant rensades ut. Men jag återkom och fann så småningom, att den godkända konsten hade någonting stelt, torrt och gaddlöst över sig. På den andra utställningen kunde man vid noggrannare betraktande konstatera, att där dock, här och var, fanns någonting av brottningsproblemen. Där fanns något av sökande, av vilja att skapa någonting nytt.

Jag fick en minnesvärd erfarenhet: Vi måste i viss mån tolerera även frihetens avarter, ty de bidraga att skapa den mylla, ur vilken det nya skall spira, det livsdugliga som skall föra oss framåt.

Jag tror, att detta gäller helt allmänt, icke bara kulturen utan även andra samhällsområden. För att få behålla det livgivande

i friheten måste vi till en viss grad tolerera missförhållanden. Det är med ett samhälle, där man handlar fritt, precis som med den fria naturen: där finnes en kraft till självläkedom, som spontant åstadkommer en viss sanering.

Men frågan är då, om vi kunna lämna missförhållandena att helt sköta sig själva. Det är ingalunda min uppfattning. Mot svårare former av missbruk, slöseri och misshushållning måste samhället ingripa, men det finnes även andra vägar till rättelse. Om man går in för att beivra alla missförhållanden med hjälp av ingripanden, lagstiftning och kontroll, så tappar man bort en av de viktigaste sidorna i demokratien. Från min ungdom minns jag hur den gamle radikalen Hjalmar Öhrvall brukade ständigt upprepa: »Kom ihåg, att demokratien ytterst är ett uppfostringsproblem.» Uppfostran är med andra ord nödvändig för demokratien, men bakom detta ligger en tro på att man också genom uppfostran kan föra människorna framåt. Vi måste tro på att det finnes möjlighet att avskaffa missförhållanden genom att uppfostra människorna.

I det avseendet tycker jag också, att vi här i landet ha anledning att vara optimister. Jag vill bara peka på den utveckling, som den svenska fackföreningsrörelsen tagit, i och med att upplysnings- och bildningsmomentet fått en så utomordentlig omfattning. Vår arbetarklass har på det sättet förts fram till en vida bättre förståelse för vårt samhällsliv och inte minst för vårt näringsliv än man vågade hoppas på för 40 eller 50 år sedan.

Detsamma gäller, vågar jag påstå, inom företagarvärlden. De, som nu stå i ledande ställning, ha icke den ensidiga uppfattning, som rådde för 50 år sedan. De ha lärt sig att se på sin uppgift och sina skyldigheter och förpliktelser mot samhället på ett helt annat och socialt mer ansvarskännande sätt. Det är denna syn på demokratien, som inger oss borgerliga tron att vi kunna tolerera även ogynnsamma konsekvenser av friheten och därmed rädda den.

Mot detta står socialismens mera pessimistiska syn, som i det tvångsvisa hävandet av alla missförhållanden ser enda möjligheten att komma till rätta med dem. Det är möjligt — men ingalunda säkert — att de på den vägen kunna avskaffa missförhållandena. Men vad som är alldeles säkert är, att friheten blir avskaffad.